

JIŘÍ SUK, *Veřejné záchodky ze zlata. Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*, Praha 2016, Prostor, 328 s., ISBN 978-80-7260-341-1

Sukova práce sice sleduje vývoj ekonomiky a ekonomické teorie, který probíhal od ruské revoluce v komunistických diktaturách sovětského typu, ale její stěžejním tématem je vztah této oblasti k politickým, ideologickým, policejním a výchovným orgánům vládnoucí strany. Ukazuje, jak vývoj ekonomiky podléhal kritériím ideologickým a politickým, jak diktatura vtahovala do svého soukolí a do svých programů ekonomickou vědu a teoretické i řídicí složky „socialistického“ hospodářství, jak stranická „vrchnost“ dirigovala celostátní i podnikové plány a jak podřizovala ekonomické myšlení ideologickým schémátům. V historickém přehledu se zabývá úspěchy i krizemi socialistického hospodářství, jeho trvalými problémy a názorovými proměnami, kterými procházela teorie i jednotliví ekonomové během různých fází vývoje. Podává tak vhled do mechanismu mašinerie diktatury založené na tuhé centralizaci, militantní organizaci a názorové uniformitě, která se uvolňovala jen v situacích velkých systémových krizí v pokusech o reformu ekonomickou, při níž však měl být zachován rigidní systém politického a ideologického monopolu komunistické strany s jistým uvolněním diskuse a tiskové svobody.

Suk shromáždil množství dokumentů, v nichž můžeme sledovat vývoj reformního myšlení. Řadu cenných závěrů z tohoto studia přinesla už jeho předchozí práce o vědeckém a politickém přerodu ekonomy Oty Šika, v níž ukázal, jak ekonomové shromáždění v Šikově týmu vedle úsilí o větší podíl pracujících na řízení podniků a vytvoření socialistického trhu vedli zápas i o přeměnu charakteru komunistické strany, jejíž vedoucí úlohu ve společnosti a ve státě sice nezpochybňovali, ale která neměla už jen (nekvalifikovaně) diktovat a dirigovat, nýbrž ideologicky a politicky vést.¹

1 JIŘÍ SUK, *Od stalinské „metafyziky“ k obrysům „třetí cesty“*. *Vědecký a politický přerod ekonomy Oty Šika (1948–1967)*, in: Francesco Caccamo Jiří Hoppe, Markéta Škodová, Jiří Suk, *O nový československý model socialismu. Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech*, Praha 2015 (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny 49), s. 9–42. Dokumenty k těmto čtyřem studiím vyšly pod názvem *O nový československý model socialismu. Edice dokumentů ke čtyřem interdisciplinárním vědeckým týmům při ČSAV a UK v 60. letech*, (edd.) FRANCESCO CACCAMO

Na první pohled nezvyklý titul vědecké práce se při četbě Sukovy knihy projeví jako výstižná metaforická charakteristika epochy, kterou otevřel Vladimír Iljič Lenin. Komunistická diktatura byla nesena utopickou motivací mas, jimž je třeba slíbit zlatou budoucnost, aby mohly přijmout existující nedostatky a tvrdou řeholí diktatury. Ta ukládala lidem oběti, život v nedostatku materiálním, duchovním i právním po neohraničenou dobu „diktatury proletariátu“, aby se „jednou“, v daleké budoucnosti, dospělo k blahobytu, sytosti a případně i k luxusu v podobě veřejných záchodků ze zlata. Titul práce je totiž vzat z Leninova projevu z roku 1921, v němž vůdce revoluce slibuje hojnost v budoucnosti jako útěchu hladovějícím masám, aby je získal pro podporu komunistického projektu „nových lidí a nové společnosti“. Citát je v plném rozsahu uveden na počátku knihy. Toto utopické lákadlo se stalo silným motivem revoluční a budovatelské aktivity těch, kteří nejen v potu, ale často i ve vlastní či spíše nepřátelské krvi chtěli vytvořit zlatý zítřek, nedbajíce nepohodlí a obtíží přítomnosti, aby jednou bylo dosaženo společnosti „nových lidí“ bez současných nectností, kteří budou žít v sytosti, rovnosti, ve svobodě bez vrchnosti a v bratrské harmonii.

Propast mezi slibnou utopií a skutečností klopotné cesty, na níž se vedle úspěchů vynořovaly i nesnáze, nedostatky, selhání a ústupy, je nosným tématem Sukovy studie. Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou autor sleduje na půdě Československa s velkým porozuměním pro měnící se dobovou atmosféru.

Utopie byla trvale hnacím pérem komunistické ideologie, kterou Lenin na základě teorie marxismu revidoval a „rozvinul“ v tzv. marxismus-leninismus, „obohacený“ o nové pojetí strany. Leninova skepse k (nízké) úrovni třídního vědomí proletariátu, který sám neměl dostatečné schopnosti vybudovat i řídit po revoluci socialistický stát, jej vedla k rozhodnutí vytvořit stranu revolucionářů, jejichž vědomí je na takové úrovni, že budou schopni nejen motivovat a organizovat masy zaostalého proletariátu a s ním porazit třídu kapitalistů a buržoazii, ale i řídit vládu státu vzešlého z revoluce. Tito revolucionáři byli predestinováni obsadit všechny řídicí funkce ve státě a společnosti a mluvit ve jméno nezralého proletariátu. Tato predestinace stranických „kádřů“ k vedení státu, jeho správy, hospodářství i kultury se stala trvalým znakem všech následných fází komunistické diktatury. Vedlo to k tuhé centralizaci ve všech odvětvích života, k drtivé převaze politického aparátu nad tvůrčí iniciativou expertů i širokých mas, která se projevila v přísné závaznosti centrálních plánů. V nich ideologický způsob myšlení vedoucích

funkcionářů vytyčoval úkoly často bez znalosti možností, zdrojů a vybavenosti podniků i potřeb obyvatel a mechanismu trhu. Krize systému, zejména krize jeho ekonomiky, byly tak leninským pojetím předem naprogramovány.

Další apriorní slabostí marxisticko-leninské teorie se ukázal být jiný mylný předpoklad politické ideologie: přesvědčení, že je možné vytvořit homogenní společnost nejen v sociální rovnosti a totožnosti zájmů, ale i v jednotě víry, hodnot a názorů. To, že ideální společenský systém, jehož vytvoření v (daleké) budoucnosti teorie slibovala, stvoří ideální lidi, zbavené všech měšťáckých způsobů myšlení a hodnocení, zastaralých návyků, zájmů a potřeb, kteří budou žít v harmonii a moudré solidaritě a spolupráci. To se ukázalo být nedosažitelnou iluzí. Skutečnost byla tak v trvalém rozporu s vykonstruovanými plány a ideologickými očekáváními. A právě k tomu mříí Sukova kniha. Sleduje snahu překonat rozpor mezi přáním, plánem a skutečností, jak se projevovala zejména v 60. letech 20. století reformními úvahami a pokusy, které na půdě a v rámci komunistické diktatury měly tento rozpor překlenout. Měly současně také legitimizovat projekt budoucí „nové společnosti“ v oblasti materiální se všemi důsledky, které to vyžadovalo i v oblasti politické a ideologické.

Kniha je rozvržena do osmi kapitol, zarámovaných úvodem a závěrem. První kapitola „Marxismus-leninismus a stalinská politická ekonomie“ má jednak funkci připomínkovou (ukazuje cestu bolševiků k moci a její nezřídka i teroristickou podobu v prvních desetiletích sovětského režimu), jednak investigativní, tzn. hledá kořeny, z nichž vyrůstaly pozdější úspěchy i problémy komunismu jak v SSSR, tak v satelitních státech včetně Československa. Po ideologických a politických výkladech a úvahách o sovětské cestě ke komunismu se autor dotýká problému ekonomického, který provázel vývoj socialismu nejen v Sovětském svazu, ale i v satelitních diktaturách. Základní problém tu spočíval podle autora v revizi Marxovy zbožní teorie. V rozporu s Marxovou teorií byla užitná hodnota nadřazena hodnotě tržní, což vedlo k tomu, že výrobci (převážně podniky ve státním vlastnictví) nemuseli úzkostně dbát na kvalitu výrobků, nemuseli minimalizovat náklady, neboť vzniklý „monopol výrobců“ zajišťoval odbyt všeho, vše se zaplatilo – buď trhem spotřebitelů, nebo ze státních rezerv. Tomu napomáhala i základní orientace průmyslu, který se zaměřoval na kvantitativní růst (zdůrazňování těžkého průmyslu a energetiky) na úkor potřeb obyvatelstva (spotřební a potravinářský průmysl). Autor dospívá k závěru, že tato centrálně plánovaná ekonomika byla schopna dosahovat mimořádných výkonů, jen pokud fungovala v mobilizačním programu – budovatelském či válečném. Dlouhodobě však, jak se záhy ukázalo, nebyla způsobilá konkurovat ekonomice tržní (s. 74).

V druhé kapitole, která se zabývá Československem a jeho ekonomickými problémy, uvádí Suk jako rozhodující faktor pro nastolení diktatury jedné strany

státní teror, likvidující „reakci“ v hospodářství, politice i kultuře. To bylo provázeno aktivním vyhledáváním třídního nepřítele nejen mezi příslušníky buržoazie, ale časem i uvnitř státních institucí a v samotné komunistické straně. Teprve po letech se násilný teror postupně proměňoval v administrativní formy a metody státní politiky.²

Ačkoli moc politická i hospodářská byla nerovnoměrně rozdělena ve prospěch řídicího centra, nepovažuje autor období stalinské diktatury za druh vlády, v němž nahoře byla veškerá moc a dole jen bezmoc (s. 83). I při silných disproporcích, které panovaly mezi centrem a periferií, mezi vládními orgány a jim podřízenými podniky, mezi ideologickou motivací a materiálními zájmy, jimiž režim sledoval vystupňování produktivity „výrobců“ (včetně vyššího výkonu dělnické třídy), byly obě složky odkázány na respektování zájmů druhé strany. Režim nemohl zcela nedbat chování podniků, stejně jako nemohl nedbat forem rezistence, kterou dělníci odpovídali na přehnané požadavky centra. A vedení podniků i dělníci museli respektovat mocenskou převahu a nároky diktátorského režimu stejně jako směrnice z centra (plánu), nemělo-li dojít k lidovým bouřím (jako například při měnové reformě v roce 1953 v některých závodech, zejména v Plzni) či k obecnému hospodářskému chaosu. Napětí mezi plánem a skutečností se během 50. i 60. let stále důrazněji připomínalo, plány musely být často měněny, což nakonec vedlo k tomu, že i v ústředí se začalo uvažovat o reformě řízení hospodářství, na kterou začali upozorňovat ekonomičtí experti. Autor ukazuje ambivalentnost tohoto volání po reformě, v němž stále ještě silně zněly hlasy těch, kteří byli zastánci centrálně řízeného hospodářství. Ačkoli zejména na konci 50. let byly ještě rozpoutány kampaně proti „revizionistům“ a „pozitivistům“,³ měnila se v 60. letech názorová atmosféra, která byla příznivější „revi-

- 2 Sukova připomínka prvních let diktatury je u nás potřebná, aby se pochopilo, v jaké atmosféře a v jaké formě nátlaku „přijímali“ sovětské direktivy pro přerod našeho hospodářství na těžký průmysl ekonomové, kteří později „nesli svou kůži na trh“ a pokoušeli se způsob centrálního řízení ekonomiky korigovat ve prospěch spotřebitelských mas. Někteří historikové se totiž ve svém revizionistickém úsilí snaží interpretovat komunistickou diktaturu v relativně příznivém obrazu a tento teroristický útok na nepřátelské třídy spojený s ideologickou drezurou v období vyhroceného stalinismu minimalizují. Vytlačují jej z celkového obrazu diktatury a naopak se pokoušejí zdůrazňovat její vyústění v „neviditelném“ násilí v období „normalizace“, jak ukazují ve studiích o pozdním socialismu autorská dvojice PAVEL KOLÁŘ, MICHAL PULLMANN, *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Praha 2016.
- 3 Ještě v roce 1959 komunistické vedení stále vidělo ve snahách revidovat dosavadní systém a ideologii, zatížené stalinismem, větší nebezpečí než v přetrvávání dogmatismu. Srov. *Zprávu o současné situaci ve filosofii: Usnesení ÚV KSČ ze dne 24. března 1959*, in: Usnesení a dokumenty ÚV KSČ: Od XI. sjezdu do celostátní konference KSČ 1960, Praha 1960, s. 305–319.

zionistickému hnutí“, jehož liberálnější pojetí se představilo zejména v roce 1963 Kafkovskou konferencí a Kosíkovou *Dialektikou konkrétního*. Když se ukázalo, že se ani po tzv. destalinizaci reforma nedaří, protože „chování politických subjektů zůstalo v zajetí starého myšlení“ (s. 94), byla funkce politického dohledu v základních výrobních jednotkách zpochybněna, což vedlo některé ekonomy k definitivnímu odklonu od stalinského modelu a ke zrodu úvah o „třetí cestě“, které se vedly hlavně v týmu Oty Šika.⁴

Od třetí kapitoly až po poslední, 8. kapitolu se autor věnuje převážně vztahu mezi politikou, ekonomickou vědou a kulturou v 60. letech, kdy se zřetelně ukázalo, že dosavadní pokusy o korekturu národního hospodářství jsou bržděny vlivnými politickými kruhy. Došlo k pokusu tuto převahu direktivní politiky oslabit a nadále respektovat faktory hospodářské, které úzce souvisely s oživením funkce trhu, do této doby řízeného hlavně politickými ohledy. Staré elity se této změně bránily, ale argumenty ekonomů získávaly tváří v tvář trvajícím hospodářským nedostatkům i politickým těžkostem stále větší váhu. V této době se výrazně projevil vliv Oty Šika, člena ÚV KSČ, který měl za sebou zkušenost člena řídicího aparátu ve funkcích vědeckých, stranických i státních. Šik se stal v roce 1962 ředitelem Ekonomického ústavu, jeho spisy byly známy nejen v domácích kruzích, ale díky překladům i v zahraničí. Brzy se měl stát ústřední postavou reformního úsilí neseného kritickým ekonomickým věděním.

Šik se stal nejnámější postavou pokusu o dalekosáhlou hospodářskou reformu zejména svou politickou úlohou při demontáži Novotného režimu v roce 1967 a svým působením jako místopředseda vlády v roce 1968. Avšak v jeho teamu, po jeho boku i v kritické diferenci v některých otázkách byla řada ekonomických myslitelů, kteří k formování širší reformní fronty bohatě přispěli. Je předností Sukovy knihy, že jména a názory těchto nositelů nového vidění připomíná a organicky začleňuje. Všichni sice – včetně Šika – prošli obdobím stalinského dogmatismu a probuzení z utopického opojení u nich nastalo až po „odhalení kultu osobnosti“ na XX. sjezdu KSSS na počátku roku 1956. Jejich myšlení se však z tohoto dogmatu postupně vynaňovalo, otevřelo se vědeckým názorům zbaveným ideologického nasvícení a propůjčilo reformnímu hnutí roku 1968 nesmírnou argumentační podporu. I jejich názory sice nesly ještě řadu let stopy socialistického utopismu, byly však daleko otevřenější k respektování skutečnosti i názorů a zkušeností z jiných zdrojů než jen přísně „marxistických“.

4 Knihu *Třetí cesta* dokončil Šik teprve v exilu v roce 1972. Srov. OTA ŠIK, *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost*, Praha 1990 (s použitím dřívějšího vydání v curyšském nakladatelství Polygon).

V medailonku věnovaném vývoji názorů a činnosti Oty Šika (3. kapitola) autor kriticky připomíná jeho dogmatické počátky, kdy vystupoval ještě plně pod vlivem stalinské ekonomické teorie a kdy byl zapřažen do komunistické propagandistické vědy, která vytlačovala kritické myšlení (s. 108). Jeho dialektika prozatím nepřekonávala podmíněnost Leninova a Stalinova schematismu. (K oddělení marxismu od leninismu dospěl teprve v exilu, jak ukazuje jeho práce o komunistickém mocenském systému z roku 1976).⁵ Stále ji chápal jako prostředek dějinné nutnosti, skrze níž se uskutečňuje pokrok a svoboda (s. 115). Postupně se však ekonomická teorie v celém východním bloku stávala koridorem, v němž se mohlo více či méně svobodně, resp. otevřeně narušovat původní monolitické pojetí politické ekonomie socialismu a zároveň s tím i oslabovat jeden z pilířů komunistického centralismu (s. 115). To umožnilo i posun v myšlení československých ekonomů. V průběhu 60. let Šik ve spolupráci s četnými podobně uvažujícími členy svého týmu vypracovával návrh reformy, která chtěla zájmové rozpory řešit prostřednictvím hry tržních sil. Ta měla rozředit koncentrovanou stranickost dosavadních byrokratických metod řízení. Koncepti plánu vylučujícího trh tak měla nahradit koncepcie trhu regulovaného plánem; centrum mělo přestat být direktivním orgánem a stát se spíše jakýmsi osvěcujícím místem, které bude vědecky poznávat „nutnost celospolečenských ekonomických souvislostí“, a tak „nepřímou usměrňovat i vývoj výrobních sil“ (s. 123). Ekonomové (včetně Šika), kteří za Stalina patřili k intelektuální elitě, nyní objevovali, co dříve paušálně zavrhl, aby to teď dialekticky integrovali do (re)formující se politické ekonomie (s. 134).

I když Suk nestaví otázku po motivech této změny tak explicitně, kniha ji nutně nastoluje: Jak mohli lidé schopní racionální kritiky tak lehce podlehnout iracionální víře v utopii, která jim zavírala oči před probíhajícím hospodářským skluzem a krutostmi stalinských let? Co bylo podstatné pro lidi, kteří se časem probudili ze stalinského opojení a dali se na cestu reformy systému diktatury, aby jí dali novou, lidštější tvář (byť měla stále zůstat vládou jedné strany, jejíž „vedoucí úloha“ byla nezrušitelná)? Jak mohli tito reformisté projít takovou proměnou názorů a postojů a zachovat přitom osobní i stranickou identitu? Suk dává na tyto otázky částečnou odpověď (s. 245–246). Prvním impulzem byla frustrace komunistických intelektuálů z toho, že se nechali totálně zapřáhnout a ovládat dogmatickou politikou a ideologií. Druhý impulz přišel ze strany vědy: ekonomové poznávali problémy socialistické ekonomiky a společnosti v konkrétní

5 OTA ŠIK, *Das kommunistische Machtsystem*, Hamburg 1976.

podobě fakt a nikoli zbožných politických přání, což jim mimo jiné umožnilo otevřít se konfrontaci se západní vědou. Konečně k tomu vedlo vysvobození makroekonomického diskurzu z těsných pout marxismu-leninismu jako politického náboženství. To vedlo ekonomy k radikalizaci jejich soudů. Teorie tak předběhla politiku mílovými kroky. Neboť v polovině 60. let už byli tito ekonomové schopni podívat se na ekonomické dění bez zkreslujících ideologických brýlí a konfrontovat mámvou politickou ekonomii s názory a metodami západní vědy, v níž „staré ekonomické poznatky“ už dávno odhalovaly řadu příčin vedoucích k zaostávání a chaotickým turbulencím „socialistického“ systému. Mohli navazovat na internacionální vědecké myšlení a promýšlet problémy vlastní ekonomiky novým způsobem, i když stále ještě v perspektivě socialistického utopismu. V podnětné úvaze o času a prostoru autor sleduje, jak se sociální i humanitní vědy vyvazovaly z úzkého sevření rigidního marxismu-leninismu a vědci se dovolávali jako experti podílu na rozhodování a politice – výkon moci měl být distribuován mezi kompetentní místa (s. 197).

Dříve, než reformní názory začaly zaměstnávat širší veřejnost, jim ale věnovala pozornost Státní bezpečnost, která pojala podezření, že tito lidé jednájí pod vlivem kapitalistické ciziny a usilují o rozvrácení socialistického systému. Začala prověřovat jejich „spolehlivost“ a hledala, zda mezi nimi nejsou rozvrtníci a špióni pracující proti socialistickému zřízení. Suk proto do svého jinak plynulého výkladu hospodářského a politického makrodění vřazuje kapitolku o metodách Státní bezpečnosti, která sledovala ekonomy „podezřelé“ z narušování socialistického hospodářství. Na základě domněnek, spekulativních kombinací a také horlivého denuncování některých fanatiků či „odstrčených“ pracovníků, vytvářela „mikro-kauzu“ jednotlivých pracovníků či malých skupin, jimiž měli být postrašeni nebo alespoň varováni lidé, kteří spolu s Šikem připravovali novou formu státního hospodaření. Tato zdánlivě jen ilustrativní vložka má ale svůj význam: na jedné straně ukazuje politickou podmíněnost vědecké kariéry v komunistickém policejním režimu (s. 169), na straně druhé odhaluje, jakou roli v chodu diktatury hrála Státní bezpečnost, která stále ještě měla tendenci konzervovat zaběhlý způsob vládnutí. I když některé kauzy nakonec Státní bezpečnost odsunula „do archivu“, její paměť se neměnila. Stále v ní strašilo podezření z působení titoismu nebo sociáldemokratismu, proti nimž vedla v první polovině 50. let rozhořčený boj.

Suk uvažuje o utopii jako o způsobu myšlení, který provázel projekt komunistické společnosti po celá desetiletí. Bez utopismu by marxistické myšlení nemělo sílu (Ernst Bloch). Dovolává se Milana Šimečky (s. 180), který přiřadil marxismus i leninismus k politickým projektům, které chtějí nastolit absolutní společenskou rovnost zrušením soukromého vlastnictví. Ale jakmile se toho dosáhne,

přijde pád z výšin utopického ideálu na tvrdou zem ekonomické skutečnosti.⁶ Polemizuje však s jeho tvrzením, že to byl Stalin, kdo první nadřadil politiku nad ekonomiku. Suk tento krok vidí už u Lenina, na kterého Stalin jen navázal.

Při základní jednotě názoru, že ekonomika socialistického státu musí být reformována, měla diskuse stoupců reformy v druhé polovině 60. let často odlišné akcenty. Podstata úspěchu rodící se reformy se viděla v přechodu od extenzivního růstu hospodářství k růstu intenzivnímu. Poukazovalo se na to, že výroba pro výrobu pohlcuje mnoho úsilí a zdrojů a běží na úkor pracujících (s. 186). Spotřebitel – nikoli plán – má volit „strukturu své potřeby“ (Turek). Pro další vývoj je třeba dosáhnout optimálního stupně konzumní nasycenosti (Selucký). Ozývaly se i hlasy, například S. Vácha, že ekonomická změna musí být provázena i změnou společenskou, při níž půjde i o politiku, etiku a ideologii (s. 188). Požadovalo se také, aby funkce se obsazovaly na základě výkonu.

Za zásadní formuli ekonomického revizionismu Suk považuje Turkovu větu (s. 201): „V plánu může být přijato pouze takové rozhodnutí, které se ukazuje jako racionální z hlediska kritérií trhu.“⁷ Jiný reformista Kožušník to vyjádřil podobně: „Plánovitá regulace hospodářského života může vyrůstat pouze jako nadstavba nad touto základnou tržních vztahů.“⁸ V době před pražským jarem to byly stále ještě názory z hlediska marxistické ortodoxie kacířské.

Přitom se stále do jisté míry uplatňovalo myšlení utopické. Mocenské základy systému, ustaveného po únoru 1948, měly zůstat mimo jakoukoli diskusi: státní vlastnictví výrobních prostředků, komunistická strana jako vedoucí síla, třídní boj s antisocialistickými silami a nerozborné spojenectví v socialistickém bloku zůstávaly tehdy podle Oty Šika „konstantami socialismu“.⁹ Opozice nebude připuštěna, bude nahrazena „oponenturou“ uvnitř Národní fronty, která bude sdružovat pouze ty, kdo ctí „socialistické principy“; síly „antikomunismu“ v ní zastoupeny nebudou.¹⁰

6 MILAN ŠIMEČKA, *Kriza utopismu. O kontinuite a vyústění utopických názorov*, Bratislava 1967, s. 126.

7 OTAKAR TUREK, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, Praha 1967, s. 70.

8 ČESTMÍR KOŽUŠNÍK, *Zbožní výroba a plánovitost*, in: *Úvahy o socialistické ekonomice*, (ed.) Karel Kouba, Praha 1968, s. 131.

9 OTA ŠIK, *Konstanty socialismu*, *Nová mysl* 1968, č. 9–10, s. 1280.

10 Toto pojetí ale Šik v exilu opustil. Komunistickou utopii považoval na neuskutečnitelnou. Ani kapitalismus však nepovažoval za jedinou alternativu k troskotajícímu „reálnému socialismu“. Spoluvlastnictvím na kapitálu a spolurozhodováním v podnicích, jakož i pomocí makroekonomického plánování se mělo dosáhnout plně zaměstnanosti a skutečné demokracie i v hospodář-

Do jaké míry uskutečnilo pražské jaro ekonomické a politické reformy, o které ekonomové kolem Šika usilovali, Sukova kniha – bohužel – už nesleduje.¹¹ Zato věnuje poslední kapitolu období, které přišlo po vojenském potlačení československé reformy.

Normalizace po nástupu Gustáva Husáka reformismus tvrdě odsoudila. Šlo jí nejen o „očistu“ ideologie od revizionistického „zkreslení“, ale především o obnovu autority strany v její původní centralistické podobě. Suk připomíná dogma, které znovu ožilo jako politické náboženství komunistů (s. 254): „Komunistická strana je organizace, která zná zákonitosti dějin, vede pracující po cestě pokroku a vědecky řídí společnost. Nemůže být organizována jinak než centralisticky.“ „Metafyzická“ autorita marxismu-leninismu byla obnovena. „Tržní socialismus“ reformátorů byl prohlášen za reakční utopii. Ekonomický ústav byl rozprášen, řada ekonomů existenčně postižena; mnozí se octli znovu v hledáčku Státní bezpečnosti. Byla zahájena ostrá kampaň proti Šikovi a šikovcům. Přestože si (s. 273) mnoho tzv. revizionistů zachovávalo příslušnost k marxisticko-leninské nauce, kterou nehodlali opustit. Někteří se později připojili k hnutí Charty 77, mnozí byli aktivní v zápasu Občanského fóra, které poskytlo protestujícímu obyvatelstvu argumenty, jimiž byl mocenský i ideologický monopol komunistické strany v posledních měsících roku 1989 zlomen. Nastala nová éra, v níž se pluralitní demokracie a odbourání státního vlastnictví podniků stalo (byť ještě nezřetelným) programem. Někteří reformní ekonomové včetně Šika se ještě jako poradci nové vedoucí garnitury pokoušeli něco ze svých představ uplatnit i v novém uspořádání – bezúspěšně. V závěru knihy, věnované jinak především předprpnovému konfliktu mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionality, obrací Suk poněkud překvapivě pozornost k jinému typu ekonomů, který v 60. letech na rozdíl od riskujících ekonomů ještě plně respektoval mocenský *status quo* a pohyboval se výhradně na legální bázi – Václavu Klausovi. Ten po listopadu 1989 názory někdejších reformistů odmítl a snažil se československému hospodářství otevřít cestu ke kapitalistické filozofii.

ství. Srov. O. ŠIK, *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost*. Šikovým řešením byla „třetí cesta“. Sukova kniha se tímto Šikovým vývojem v exilu už podrobněji nezabývá.

- 11 Mnohé o stavu reformního úsilí v roce 1968 napovídají články Čestmíra Kožušníka z května a Oty Šika z července 1968, které Suk uvedl v dokumentaci ke své studii: J. SUK, *Od stalinské „metafyziky“ k obrysům „třetí cesty“*, s. 54–71. Příznačný je také Sukův soud o Šikově reformě ve zmíněné studii, kde shrnuje (s. 41): „Demokratizace strany podle Šikova návrhu by nevedla k posílení její autority, ale k rozkladu. V tom měl Novotný pravdu, jak to koneckonců ukázalo několik svobodných měsíců pražského jara.“

Sukova kniha je střizlivým posouzením politického dosahu pokusu o ekonomickou reformu v Československa. Komparativní úkol si neklade. Smělé otvírání příčin ekonomických krizí v 60. letech nesměřovalo jen k nalezení optimálního vztahu mezi hospodářstvím ovládaným státem a zájmy spotřebitelů, nýbrž hluboce sahalo do politické struktury diktatury. Reformisté požadovali zrušení byrokratického diktátu, který chtěl řídit stát i jeho hospodářství plánem jdoucím do detailů, které už nebyly výrazem skutečnosti, nýbrž politického přání. Nejen státní aparát, ale především komunistická strana sama měla být reformována, podřízena kontrole a hlasům „zdola“. Přitom měl systém i podle nich zůstat mocenským monopolem strany, jejíž „vedoucí úloha“ nebyla ani v roce 1968 zpochybněna. Přetrvávající socialistický utopismus, kterého reformátoři nebyli schopni se vzdát, byl jedním z nejpevnějších limitů, jimiž bylo úsilí o reformu spoutáno.

Z autorova podání je zřejmé, že ekonomika postavená na centrálním plánu bez demokracie a participace výrobců i spotřebitelů je odsouzena potáčet se od krize ke krizi. Z celkového hodnocení je také patrné, že ani navrhované reformy neměly vyhlídku na skutečné ozdravení ekonomiky. Jejich účín omezoval a dusil politický systém, který ani po reformách, k nimž směřovalo pražské jaro, nepřinášel ještě zrušení dogmatu o vedoucí roli strany, ani odstranění diskriminace nekomunistů, nýbrž se stále držel mesiášského přesvědčení, že jen komunisté jsou schopni vést stát a společnost k podstatnému vzestupu.

Konzistentní výklad reformního procesu v předsrpnovém Československu je proložen bohatým poznámkovým aparátem, což někdy ztěžuje oddělit názory autora od citovaných názorů jiných autorů. Přesto je kniha přesvědčivým dokladem o neblahém vlivu „dědičného hříchu“ Leninovy koncepce strany, státu a jeho hospodářství na celý pozdější vývoj komunistického panství v sovětském bloku.

Karel Hrubý